

NR 3 | 2022

AKTUELLT MAGASIN OM BIBLIOTEKSFRÅGOR
FRÅN VÄSTRA GÖTALANDSREGIONEN

noll27

TEMA

Hållbara bibliotek

Profilen: Från FN till Nyköping
Miljömedvetna bibliotek
MIK-jam för en bättre värld

Innehåll nr 3 2022

- 3 Hållbara bibliotek viktigare än någonsin**
Jonas Frykman om bibliotekens roll
- 4 Litteraturen tar plats i Göteborgs stadsutveckling**
Sveriges första litteraturstad utsedd av Unesco
- 6 IFLA och det globala miljöarbetet**
Internationellt samarbete för hållbara bibliotek
- 7 Samma utmaningar**
Sprider exempel på bra miljöarbete
- 8 Miljömedvetna bibliotek**
IFLAs Green Library Award
- 9 Ett ansvarsfullt bibliotek**
Miljöarbete på stadsbiblioteket i finska Uleåborg
- 10 Fisken som slår rot**
Om ett grönt projekt i norska Lier
- 12 Helsingborg satsar på välmående medarbetare**
Den hållbara arbetsplatsen ger tryggare arbetsmiljö
- 14 MIK-jam för en bättre värld**
Fokus på Agenda 2030 gav konkreta idéer
- 16 Klimatkontakten vill ge unga chans att påverka**
Projekt engagerar i hållbarhetsfrågor
- 18 Miljöutbildning upp till enskilda bibliotekarier**
Uppsats bekräftar eftersatta direktiv
- 20 Klimatsamarbete i bokbranschen**
Om Bokbranschens klimatinitiativ
- 22 Ingen självklar miljövinna med e-böcker**
Olika sätt att läsa och miljöpåverka
- 24 Centrum för hållbarhet och sunda material**
Byggnadsvård som cirkulär ekonomi
- 26 Med mänskliga rättigheter som en röd tråd**
Ulrika Freij – från FN till Nyköping
- 31 Om jag hade ett bibliotek**
Hanna Olvenmark om en hållbar oas

noll27

Biblioteksmagasin noll27 ges ut av Västra Götalandsregionen och Förvaltningen för kulturutveckling. Noll27 ska främja biblioteksutveckling genom att ge kunskap, inspirera, problematisera samt skapa dialog och debatt kring bibliotek och aktuella biblioteksfrågor. Namnet noll27 har en länk till klassifikationssystemet Dewey där koden 0.27 är koden för allmänna bibliotek, arkiv och informationscentrum.

KONTAKT

noll27

Förvaltningen för kulturutveckling

Västra Götalandsregionen

Tel växel: 031-333 51 00

redaktionen@noll27.se

noll27.se

ANSVARIG UTGIVARE

Helén Andersson

REDAKTION

Helén Andersson, redaktör

Evelina Westergren, journalist

REDAKTIONSRÅD

Biblioteksgruppen,

Förvaltningen för kulturutveckling.

ART DIRECTOR/GRAFISK FORM

Gabriella Kalmar

OMSLAGSFOTO

Framsida: Ulrika Freij, foto: Paula Isaksson

Baksida: Kalinavova/123rf

TRYCK

Danagård Litho

Issn-Nummer 2002-4649

PRENUMERATION

Vill du prenumerera på noll27?

Skicka ett mejl med din adress

till: prenumeration@noll27.se

Det är givetvis kostnadsfritt.

Hållbara bibliotek är viktigare än någonsin

När de flesta svenskar hade semester och njöt av sol och bad och umgänge med nära och kära, släppte en forskargrupp, på uppdrag av FN, årets kanske viktigaste rapport; »Sustainable development goals report 2022«. Rapporten som fick liten uppmärksamhet i Sverige beskriver att den hållbara utvecklingen i världen i huvudsak går i fel riktning. Covid-19-pandemin, säkerhetsläget i världen och klimatkrisen innebär stora utmaningar för vår planet och för oss som bor här. En slutsats är att det är de länder och de människor som redan har det allra svårast också drabbas allra hårdast.

Allt är inte nattsvart. Det finns hopp. Det krävs däremot politisk vilja och att världens länder skyndsamt agerar i linje med Agenda 2030, världens färdplan för hållbar utveckling, som beslutades av samtliga länder i FNs generalförsamling hösten 2015. Det övergripande målet med agendan är att uppnå en utveckling som är socialt, ekonomiskt och miljömässigt hållbar. 17 globala mål och 169 delmål konkretiserar världens hållbara utveckling år 2030.

Sverige spelar en viktig roll i genomförandet av agendan. Vi är på sätt och vis en förebild och ligger på plats tre av världens länder enligt den ranking som publiceras i samband med FNs rapport. Vi har kommit långt inom vissa mål som exempelvis fattigdom, jämställdhet och energi. Sverige har samtidigt stora utmaningar inom flera globala mål som exempelvis rör livsmedel, konsumtion, klimat och biologisk mångfald. I likhet med andra rika länder ligger vi på en mindre hedrande plats (nr 139) i den ranking som beskriver vår påverkan på

andra länders möjligheter att uppnå målen.

Sverige behöver därför agera mer aktivt. Alla behöver bidra i omställningen, även biblioteken. Vad behöver då ske?

För att få genomslag behöver hållbar utveckling ingå som naturlig del av bibliotekens grunduppdrag och ordinarie verksamhet. Hållbar utveckling kan inte vara ett enstaka projekt utan biblioteken bör säkerställa att hållbarhet är kopplat till det som sker dagligdags på biblioteken. För omställningen är det helt avgörande att människor både litat på och tar till sig kunskap som är baserad på vetenskap och fakta. Biblioteken spelar därför en mycket viktig roll när det gäller att öka kunskapen och medvetenheten hos medborgarna.

Biblioteken är viktiga för den sociala hållbarheten. De kan vara en trygg mötesplats för alla och viktiga för demokratin och samhällsutvecklingen i stort. Genom att bidra till ökad läs- och skrivkunskighet och stöd till medborgare, alldeles oavsett sociala, ekonomiska eller andra möjliga begränsningar som funktionsvariation och språk, stärker biblioteken förmågor och ökar delaktigheten i samhället hos alla barn, ungdomar och vuxna, inte minst de med störst behov.

Inom miljö- och klimatfrågor är biblioteken viktiga. Delning, återanvändning och digitalisering av böcker bidrar i hög grad till den cirkulära ekonomin. Genom att investera i energieffektiva lösningar och förnyelsebar energi i sina lokaler bidrar biblioteken till energiomställningen, begränsade klimatförändringar och en bättre hushållning med de ekonomiska resurserna.

I skuggan av covid-19-pandemin, det pågående kriget i Ukraina och det alltmer utbredda våldet i samhället, har hållbarhetsfrågorna hamnat längre ned på den politiska dagordningen. Det är mycket olyckligt. Inte minst eftersom ett aktivt arbete för att uppnå de globala målen också utgör svar på de utmaningar som Sverige och världen står inför.

Med åtta år kvar till 2030 så behöver vi öka takten radikalt. I alla världens länder, i Sverige och hos alla samhällsaktörer. Hållbara bibliotek är viktigare än någonsin!

Jonas Frykman

Strategisk rådgivare,
Agenda 2030 och hållbar utveckling

BILD: RODRIGO RIVAS RUIZ

LITTERATUREN tar plats i Göteborgs stadsutveckling

TEXT: PAULA ISAKSSON | BILD: PER JOHANESSEN

FAKTA

- Unesco är FNs organisation för utbildning, vetenskap och kultur. Litteraturstäderna ingår i Unesco Creative Cities Network som lanserades 2004 för att främja samarbete mellan städer som har kreativitet som en viktig faktor i arbetet för en hållbar stadsutveckling i enlighet med målen i Agenda 2030. Nätverket har 295 medlemmar.
- Göteborg blev utsett till Unesco City of Literature den 8 november 2021 tillsammans med Jakarta och Vilnius. 24 städer hade skickat in ansökan. Idag finns det 42 litteraturstäder i världen.
- Huvudparter i Litteraturstaden Göteborg är Göteborgs Stad, Göteborgs universitet, Västra Götalandsregionen, Författarcentrum Väst och Göteborgs Litteraturhus.

Först ut var Edinburgh och i höstas blev det Göteborgs tur att utses till Unesco litteraturstad, den första i Sverige. Den prestigefyllda utnämningen kommer ytterligare stärka stadens myller av litterära aktiviteter och ge biblioteken helt nya möjligheter till internationellt samarbete.

Linda Johannessen är huvudkoordinator för Göteborgs utnämning till litteraturstad. När vi träffas på Zoom har hon relativt nyligen kommit hem från ett möte i brasilianska Santos där Unescos alla kreativa städer medverkade.

– Det var ett stort event som äger rum en gång om året och för Göteborg var det första gången som vi var med. Det var otroligt spännande, säger hon entusiastiskt.

Unesco Creative Cities Network bildades 2004 för att stärka samarbetet mellan städer som använder kultur och kreativitet i sitt arbete för en hållbar stadsutveckling i enlighet med målen i Agenda 2030. Idag har nätverket 295 medlemmar. Av dem är 42 litteraturstäder. De övriga kreativa områdena är musik, film, gastronomi, design, hantverk och folklig konst, och media arts.

– Alla de här städerna har kulturen i sitt absoluta centrum när det gäller att ta fram strategier för en hållbar stadsutveckling. Tanken är att vi ska möta olika utmaningar tillsammans, utbyta erfarenheter och inspirera varandra, förklarar Linda.

Först i Sverige

Göteborg är den första litteraturstaden i Sverige. En stad som vill bli utnämnd måste lämna in en ansökan till Unesco, och initiativet togs av Författarcentrum Västs tidigare ordförande. Hon hade rest runt i världen och sett hur Unescostäderna lyft fram sin litteratur och sitt litterära liv. Tänk om Göteborg skulle kunna bli en litteraturstad? Detta var 2016 och under de tre följande åren samtalade, diskuterade och förankrade organisationen sin idé hos flera andra viktiga aktörer. 2019 lämnade de in en gemensam skrivelse till kommunstyrelsen som fattade beslutet att Göteborg skulle göra en ansökan.

– Konkurrensen med andra städer var stenhård, säger Linda och förklarar att

Göteborg tog hem titeln tack vare den kreativa mylla av professionella och ideella aktörer som skapar och förmedlar litteratur i Göteborg och Västsverige.

Som exempel nämner hon Bokmässan, Göteborgs Litteraturhus, Textival, Forum för poesi och prosa och Angereds bokmessa. Göteborg har också ett stort antal bokförlag och på biblioteken drivs ett brett läs- och skrivfrämjande arbete. Dessutom är staden hemvist för många författare och den högre författarutbildningen Litterär gestaltning.

– En utnämning till litteraturstad gynnar stadens litterära liv, ökar de internationella kontakterna och skapar nya samarbeten. Den ska vara en vitaminkick för oss allihop, där vi satsar ännu mer på litteraturen och blir ännu bättre på läsning bland barn och unga.

Fokus på frände

Utnämningen firades ordentligt i mars, dels med ett evenemang på Världskulturmuseet, dels med ett litteraturpolitiskt toppmöte – det första som har arrangerats i Sverige – där politiker från en rad kommuner och regioner medverkade.

– Koordinatör för Melbourne City of Literature har sagt till oss att verkligen fira det första året och få folk att känna stolthet, för i övrigt är det så mycket hårt arbete. Det har vi fokuserat på och haft en härlig start så här långt!

Inför arbetet med ansökan gjorde arbetsgruppen – som bestod av representanter för kommunen, regionen, universitetet, näringslivet och civilsamhället – en kartläggning av litteraturen i Västsverige. Den ska nu få fortsatt liv i form av en katalog som kommer att släppas på bokmässan.

– Tanken är att alla aktörer ska kunna använda katalogen för att hitta varandra. Vi vet att det kan vara svårt att nå ut och bredda sin publik. Men ju bättre vi kän-

ner till varandra desto lättare kan vi lotsa till varandra.

Med utnämningen följer att Göteborg ska lämna in en handlingsplan vart fjärde år för vilka projekt som staden vill driva. På första plats ligger att få barn och unga att läsa.

– I samband med kartläggningen slog arbetsgruppen fast att folkbiblioteken är kärnan i litteraturens infrastruktur i staden, och vi kommer driva olika projekt som ska synliggöra dem, säger Linda och berättar att det bland annat finns funderingar på att ha ett utbyte med Manchester som varje år i juni arrangerar Festival of Libraries.

Överföring av kompetens

Biblioteken kommer också kunna hämta inspiration från projekt i andra litteraturstäder och utbyta erfarenheter med kollegor världen över, menar hon. I somras bjöd till exempel Krakow in en bibliotekarie från stadsbiblioteket i Göteborg som föreläste på ett seminarium om digitala verktyg på biblioteken.

– Bibliotekarierna i Krakow och andra inbjudna städer var extremt nöjda efteråt med att ha fått en presentation av enkla och inte så dyra lösningar som de själva kunde tillämpa. Det handlar om professionens överföring av kompetens.

I september blir det en ny resa för Linda. Då ska litteraturstäderna träffas i Melbourne och presentera olika projekt som de håller på med. Alla aktiviteter rapporteras också in och publiceras på Unesco-nätverkets hemsida.

– Det är viktigt med ett ställe där städerna kan gå in och se vad andra gör så att de blir taggade att göra liknande saker hemma. Så vi kommer att skriva en rapport vart fjärde år när våra handlingsplaner löper ut. Det blir vårt bidrag till de städer som vill inspireras i hur man kan jobba med kultur och kreativitet. ■

IFLA och det globala miljöarbetet

I sitt inledningstal på sommarens IFLA-kongress på Irland, uppmanade Irlands tidigare president och professor i klimaträttvisa, Mary Robinson, det globala biblioteksältet att intensifiera ansträngningarna för att möta klimatkrisens orättvisor och initiera samtal om radikala förändringar.

TEXT: HELEÉN ANDERSSON | BILD: LEA METTOVAARA

HARRI SAHAVIRTA
Ordförande ENSULIB

Inom den internationella biblioteksorganisationen IFLA var gruppen Environment, Sustainability and Libraies, ENSULIB, länge en liten diskussionsgrupp kring bibliotekens arbete med hållbarhet- och miljöfrågor. Sedan 2021 är gruppen en fullstor sektion som med ambitionen att påverka och inspirera bibliotek runt om i världen hoppas kunna intensifiera ett aktivt miljö- och hållbarhetsarbete.

– Vi är en liten grupp som märker av ett ökat intresse för frågan, och vår för-

hoppning är bland annat att fungera som en diskussionsgrupp och bland annat försöka reda ut vad det betyder att vara ett hållbart bibliotek, säger Harri Sahavirta, ordförande för gruppen ENSULIB.

IFLA Green library

ENSULIBS egen definition av ett grönt och hållbart bibliotek lutar sig mot de 17 globala mål som finns inom Agenda 2030, och på sin webbplats beskriver de ett grönt och hållbart bibliotek som »ett bibliotek som tar hänsyn till miljömässig, ekonomisk och social hållbarhet. Gröna och hållbara bibliotek kan vara av vilken storlek som helst, men de bör ha en tydlig hållbarhetsagenda.«

– Internationellt sett ser förutsättningarna för bibliotekens miljöarbete olika ut och det är viktigt att se på miljöaspekten utifrån bibliotekets lokala situation och att hållbarhetsarbetet ska anpassa sig till den omgivning och det förhållande som det finns i, betonar Harri.

När det gäller definitionen av hållbar utveckling hänvisar ENSULIB till den så kallade Brundtlandrapporten Vår gemensamma framtid, där hållbar utveckling beskrivs som »en utveckling som tillgo-

doser dagens behov utan att äventyra framtida generationers förmåga att möta sina egna behov.«

– En definition ENSULIB lyfter är att alla organisationer bör sträva efter att skydda miljön genom hållbar utveckling, lyfta blicken och se det globala perspektivet.

Checklista

För att underlätta bibliotekens hållbarhetsarbete har ENSULIB tagit fram ett antal böcker, verktyg och riktlinjer, där bland annat en grön checklista ska hjälpa biblioteken att beakta alla aspekter i ett miljö- och hållbarhetsarbete.

– För länder som saknar nationella riktlinjer i sitt hållbarhetsarbete är sådana här verktyg och checklistor värdefulla, säger Harri och menar att de nordiska länderna redan är ganska välorganiserade och inte i samma behov av liknande stöd. Den viktigaste frågan för biblioteken i Norden, menar han, handlar i stället om att biblioteken ska inse att allt som görs handlar om en hållbar handling eller service.

– Vi gör det redan, men vi är inte medvetna om det och vi är framförallt dåliga på att berätta om det för andra. ■

FAKTA

Rapporten Vår gemensamma framtid skrevs av Världskommissionen för miljö och utveckling på uppdrag av FN 1987. Kommissionen leddes av Norges dåvarande statsminister Gro Harlem Brundtland, därför kallas den allmänt för Brundtlandrapporten.

Källa: Wikipedia

SAMMA UTMANINGAR

Biblioteksenhetschef Per Eide från Bergen i Norge är en av tre som arbetar med marknadsföring, framförallt med sociala medier, inom ENSILUB. I somras deltog han på den stora IFLA-konferensen i Dublin, men innan dess hade ENSILUB ett eget tvådagarsmöte i den irländska staden Cork.

TEXT: HELÉN ANDERSSON | BILD: NIKOLAJ BLEGVAD

– Den mest spännande diskussionen i somras handlade om att bibliotekarier ska agera mer som aktivister. Många tycker att vi är för passiva och menar att vi ska sätta mer fokus på frågan.

PER EIDE
Biblioteksenhetschef, Bergen, Norge

Vad pratade ni om på mötet?

– Det var ett spännande möte som visar att vi har samma utmaningar världen över med att få politiker att förstå hur viktiga biblioteken som institution är för hållbarhetsmålen. Det är den stora och viktiga frågan för ENSILUB, att nå politiker och få dem att förstå att biblioteken redan är hållbara, men kan bli det ännu mer.

– Den mest spännande diskussionen i somras handlade om att bibliotekarier ska agera mer som aktivister. Många tycker att vi är för passiva och menar att vi ska sätta mer fokus på frågan. Vi fastnade i diskussionen och enades om att biblioteken redan är där de ska vara genom sin delningsekonomi. Men att det går att sätta ännu mer fokus på frågan.

Hur kommunicerar ni ert arbete?

– ENSILUBS främsta uppgift är att förmedla allt som görs och berätta om alla projekt och idéer. Green Library Award är ett sätt, och våra återkommande webinarier där erfarenheter av gröna bibliotek i hela världen presenteras, är ett annat. Tools för green library är ett arbete som ska bli färdigt våren 2023, och checklisten som består av publikationer och länkar, ska ses över.

Vad är din uppfattning av bibliotekens arbete med hållbarhet runt om i världen?

– Det görs väldigt många spännande åtgärder och vi tänker ganska lika världen över. Mycket handlar om byggnaden, att spara energi och liknande. Men också att möjliggöra och sprida information till allmänheten. ■

Miljömedvetna Bibliotek

IFLAs Green Library Award är ett pris som årligen ges de bibliotek och projekt som bäst kommunicerar sitt engagemang för miljömässigt innehåll. Priset är indelat i de två kategorierna Bästa gröna bibliotek och Bästa gröna biblioteksprojekt. I år är det sjunde gången priset delas ut och de cirka 40 nominerade biblioteken finns i hela världen och representeras av både stora välfinansierade projekt och väldigt små projekt.

Noll27 har pratat med vinnaren av Bästa gröna biblioteksprojekt år 2021, Uleåborgs stadsbibliotek i Finland, och med ett av årets nominerade projekt, Fisken som slår rot, på Liers bibliotek i Norge.

TEXT: HELÉN ANDERSSON

Ett ansvarsfullt bibliotek

Stadsbiblioteket i Uleåborg arbetade med projektet Ett ansvarsfullt bibliotek som främjar miljömedvetenhet, från augusti 2019 till slutet av juni 2020. Projektet var en del av ett större arbete med syfte att öka både bibliotekspersonalens och lokalbefolkningens medvetenhet om miljöfrågor, och samtidigt se över bibliotekets energi, logistik och återvinningspraxis.

MINNA MÄNNIKKÖ
Distriktschef för bibliotekstjänster,
Uleåborgs stadsbibliotek

BILD: PRIVAT

– Bibliotekets grundprinciper representerar den cirkulära ekonomin när den är som bäst, och biblioteken har arbetat för en hållbar utveckling långt innan miljömedvetenhet blev en aktuell fråga. Men det finns alltid utrymme för förbättringar och projektet blev en naturlig fortsättning på det miljöarbete som redan görs, säger Minna Männikkö, distriktschef för bibliotekstjänster, Uleåborgs stadsbibliotek.

Det övergripande målet i projektet var att en hållbar utveckling ska genomsyra alla biblioteksfunktioner i det dagliga arbetet. Kan du ge exempel på vad ni gjorde?

– Projektet skapade ett grönt visuellt utseende för Uleåborgs stadsbibliotek som innehöll guider för sopsortering, informationsetiketter om tryckning, kopiering, belysning och vattenanvändning. Vi satte upp skyltar på både finska och engelska med listor på vad som skulle läggas var i insamlingsbehållare, och vi satte upp olika typer av klistermärken i lokalen som förklarade till exempel effekten av att släcka lamporna när man lämnar rummet, spara vatten när man tvättar händerna och att använda tyghandukar. Dessutom installerades nya vattenkranmunstycken på bibliotekets toaletter vilka förväntas halvera vattenförbrukningen och vi utvecklade bibliotekets återvinningsprocess så att allt återvinningsbart material omdirigerades till återvinning eller energiproduktion.

Ett av projektets mål var ju att öka bibliotekspersonalens medvetenhet om miljöfrågor. Hur gick ni till väga?

– Bibliotekspersonalens miljömedvetenhet antogs vara på en god nivå från början, men genom olika tävlingar och undersökningar väcktes deras miljötanke ännu mer. I en enkät fick de till exempel ge förslag på hur användningen av plast på biblioteket kan minskas. Vi utbildade också tjugo stödpersoner vars uppgift är att vägleda och motivera kollegor i fortsatt miljöarbete.

Hur ser ert fortsatta miljöarbete ut?

– Projektets viktigaste miljöhandling var att förbereda en handlingsplan för hållbar utveckling för Uleåborgs stadsbibliotek. Handlingsplanen, Hållbart bibliotek 2030, stöder bibliotekets miljöarbete och ska göra arbetet mer enhetligt och planerat. Att få IFLA Green Library Award 2021 i kategorin Green Library Project, är ett erkännande av detta långsiktiga arbete. Erkännandet gjorde arbetet synligt för alla och arbetet för ekologisk, ekonomisk och social hållbara bibliotekstjänster kommer att fortsätta ännu starkare och mer systematiskt i framtiden. ■

– Bibliotekspersonalens miljömedvetenhet antogs vara på en god nivå från början, men genom olika tävlingar och undersökningar väcktes deras miljötanke ännu mer. I en enkät fick de till exempel ge förslag på hur användningen av plast på biblioteket kan minskas.

ALEKSANDER KRISTUNG
Bibliotekschef, Lier, Norge

Fisken som slår rot

Ett av årets nominerade gröna projekt finns på ett litet bibliotek i Lier kommun i Norge, en kommun som är känd för att vara en grön kommun med mycket jordbruk och matodlingar. Detta återspeglar sig också i bibliotekets arbete som de senaste åren har handlat om att jobba konceptuellt mot ett grönt bibliotek där de 2016 bland annat installerade ett växthus i biblioteksrummet.

I projektet The Fish That Take Root samarbetade biblioteket med konstnärgruppen Tigerworm Aquaponics Project and Society, TWAPS. Tillsammans etablerade de 2020 en utställning i form av en akvaponisk odling med akvarium, fiskar och växter i bibliotekets växthus.

– Systemet visar ett cirkulärt kretslopp och hur avföring från fisk ger näring till växterna och hur växterna ger näring tillbaka till vattnet där fiskarna lever, förklarar bibliotekschef Aleksander Kristung.

Hur arbetade ni med projektet/akvaponin?

– Hösten 2021 ersattes akvaponin och utställningen av en helt ny installation som byggde på aktivt deltagande där vi ville att barn skulle vara med i hela processen. Bland annat fick de designa och måla den gamla byrån vi köpte på Blocket som akvaponin skulle stå på, och vi etablerade en Grön verkstad för barn i åldrarna tio till tretton år. Barnen deltog i olika workshops där de fick lära sig skötsel av fiskar och växter och lärde sig om cirkulära tillväxtprocesser och hållbart jordbruk. Så småningom fick de hela ansvaret att sköta akvaponin och bildade en klubb där de träffades på biblioteket en gång i veckan för att mata fiskarna och rensa akvariet.

Har projektet påverkat barnen i deras tankar om miljö?

– Absolut. Men jag tror att barn är intresserade av miljöfrågor generellt och vi fokuserade inte på att vara ett lärrum för miljövänlig, cirkulär ekonomi. Det har kommit av sig själv att prata om och tänka grön utveckling. Projektet ville inte bara stimulera till kunskap kring vad en akvaponi är och vad den kan användas till. Projektet handlade både om ett miljöperspektiv och ett socialt perspektiv. Att bidra till en känsla av gemenskap.

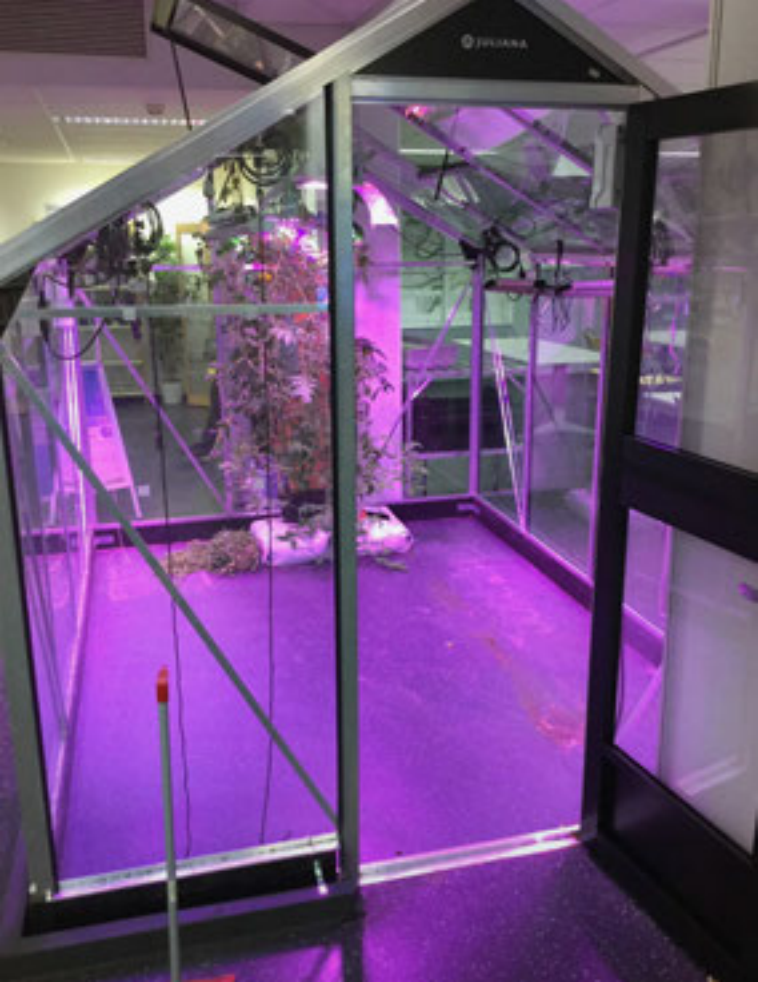
Hur mår utställningen nu?

– Vi fick problem under juledigheten där det var en längre period utan att någon skötte akvariet. Fiskarna dog och vi tog så småningom ner akvaponiutställningen. I stället fokuserade vi på att använda temat akvaponi i en spelutvecklingsklubb med unga på biblioteket. Också det projektet är nu avslutat och webbplatsen greenlib.no har etablerats. En sida vi hoppas att barnen fortsätter att utveckla.

– Även om akvaponin inte fungerade till hundra procent, tror jag att alla inblandade har lärt sig något. Inte minst har vi som bibliotek lärt oss av att samarbeta med konstnärer som är bra på process, och jag kan tänka mig använda dem igen i teoretiska och filosofiska diskussioner på biblioteket kring vad som händer med miljön på vårt jordklot. ■

FAKTA

Vinnare av IFLAs Green Library Award 2022 i kategorin Bästa gröna bibliotek: National Library Board Singapore.
I kategorin Bästa gröna biblioteksprojekt: Médiathèque de la Canopée la fontaine, Paris, Frankrike.
Projektet Fisken som slår rot kom på en delad andra plats.

BILDER: ANNE-BRITT RAGE

– Projektet ville inte bara stimulera till kunskap kring vad en akvaponi är och vad den kan användas till. Projektet handlade både om ett miljöperspektiv och ett socialt perspektiv. Att bidra till en känsla av gemenskap.

Helsingborg

SATSAR PÅ *välmående*

OCH *trygga* **MEDARBETARE**

En omvärld som präglas av osäkerhet kräver hållbara och motståndskraftiga organisationer som kan möta förändringar. I ett tvåårigt projekt satsar Helsingborg bibliotek på att bygga upp en arbetsplats där medarbetarna ska känna sig trygga och lättare kunna hantera negativa situationer.

TEXT: PAULA ISAKSSON

Ett samhälle som förändras snabbt ställer krav på arbetsplatser där medarbetarna kan hitta trygghet och hållbarhet i vardagen. På Helsingborg bibliotek pågår sedan våren 2021 satsningen Den hållbara arbetsplatsen i samarbete med institutionen för psykologi vid Lunds universitet. Målet är att utveckla en organisationskultur som kan hantera nya roller och arbetsuppgifter på biblioteket.

– Vi lever i en omvärld som präglas av hög grad av osäkerhet kring hur framtiden kommer att se ut och det gör att vi behöver verktyg för att kunna hantera det som kommer. Vi kan inte ha en lösning som passar alla utan måste vara mer situationsanpassade och försöka hitta vad som skapar stabilitet, säger Catharina Isberg, som har ansvarat för

biblioteksverksamheten i Helsingborg i nio år.

Under de snart två år som projektet har pågått har Catharina och Magnus Lindén, docent i psykologi, haft flera föreläsningar och workshops med bibliotekets medarbetare. Innehållet har satts ihop av Magnus i samarbete med projektgruppen som har bestått av Catharina, en avdelningschef, HR-chefen och ett av skyddsombuden.

– Vi har först haft en föreläsning och sedan en workshop där vi har försökt att få medarbetarna engagerade i de frågor som vi har gått igenom. Till exempel har de fått prata om hur de hanterade osäkerheten under pandemin och vilka lärdomar de har kunnat dra av det. De har varit jätteengagerade och kommit med massor av input, förklarar Magnus.

– Ja, de uppskattar insatsen väldigt mycket och tycker också det är bra med den forskningsanknytning som finns, instämmer Catharina.

Se negativa saker som utmaningar

Ett av momenten i projektet har varit att träna medarbetarna i att inte undvika risker, utan istället våga möta oväntade situationer och se negativa saker som utmaningar. Forskning visar att den som tar sig an svåra situationer mår mycket bättre än den som inte gör det.

– Vi är väldigt duktiga på att bygga organisationer som kan hantera en specifik sorts hot, som till exempel mobbning och kränkningar, men om det händer något annat, som coronapandemin, har vi ingen

beredskap för det. En motståndskraftig organisation anpassar sig däremot snabbt till situationen och kan agera under de nya förutsättningarna, säger Magnus och tillägger:

– Om vi tränar människor i att tycka det är kul med utmaningar tar de sig an uppgiften på ett mer positivt sätt och den typen av tankesätt gör oss mer effektiva och stresståliga på arbetsplatsen.

Medarbetarna har också fått diskutera begreppet »good enough«, att inte överprestera utan att sänka standarden lite grann och fokusera mer på sådant som är viktigare. Ofta ställer vi höga krav på oss själva för att vi inte ska uppfattas som slarviga, menar Magnus. Men om kulturen är positiv blir människor inte rädda för att sänka kraven eller göra fel.

– Man ska vara snäll mot sig själv och inte överarbeta saker innan man lämnar dem ifrån sig, säger Catharina. Man ska också vara snäll mot andra och inte göra en jättegrej av ett stavfel eller en felformulering, utan tänka att det var good enough. Det skapar en hållbarhet i arbetsvardagen.

Smarta arbetsvanor för att må bra

Under de senaste åren har biblioteket även tagit in en konsult som har pratat

om smarta arbetsvanor – hur medarbetarna kan lägga upp sin arbetsdag för att må bra. Det kan till exempel vara att inte läsa mejl hela tiden utan att ha vissa tider för det. Eller att planera in uppgifter som kräver hög koncentration till när man är som piggast under dagen.

– Vi har jobbat med detta i flera omgångar, bland annat när vi har fått in nya medarbetare. Ingen ska behöva bränna ut sig på grund av sitt arbete, där har vi alla ett ansvar för oss själva och för varandra, säger Catharina som talar utifrån egen erfarenhet.

– Jag brände själv ut mig för drygt tjuugo år sedan och det har gjort att de här frågorna är av extra stor vikt för mig.

Enligt Magnus pekar forskningen tydligt på att det som orsakar utbrändhet är dålig arbetsstruktur – det är en chefsfråga istället för en rekryteringsfråga. För att arbetsstrukturen ska bli hållbar gäller det att medarbetarna får vila och återhämta sig.

– Vi behöver återhämtning och det är inte något som man kan vänta med till helgen och semestern. Det ska kännas okej att ta en liten paus antingen genom att fika med kollegorna, eller att sätta sig ner i lugn och ro några minuter. Vi pratar mycket om detta och försöker stötta varandra i att göra det, säger Catharina.

Gör det för helsingborgarna

Än så länge har biblioteket inte hunnit jobba så mycket mellan insatserna som man hade tänkt från början. Det har helt enkelt inte funnits tillräckligt med ork på grund av pandemin och Ukrainakrisen. Samtidigt handlar inte projektet om att jaga en massa mål, utan det är själva processen som är det viktiga, hävdar båda.

– Projektet ska inte resultera i en massa handlingsplaner eller åtgärdslistor utan det viktiga är vad som händer inom oss. Men det är svårt att ta in för vi är alla väldigt prestationsinriktade, förklarar Catharina.

När projektet avslutas vid årsskiftet ska materialet utvärderas och sammanställas i en rapport som vem som helst kommer kunna ta del av. Arbetet har redan väckt intresse i andra verksamheter.

Kommer de som besöker biblioteket att märka någon skillnad?

– Ja, allt vi gör är för helsingborgarnas skull. När man ska använda en verksamhet märker man ju vilken kultur som finns där, om det finns en öppenhet mellan kollegor och en värme. Det här arbetet sipprar ut till våra användare, svarar Catharina som i slutet av september lämnar Helsingborg för att istället bli bibliotekschef i Lund. ■

FAKTA

Projektet Den hållbara arbetsplatsen på Helsingborg bibliotek startade våren 2021 och avslutas vid årsskiftet. Det finansieras av Region Skåne och är ett samarbete mellan biblioteket och Institutionen för psykologi vid Lunds universitet. Satsningen är delvis en fortsättning på det tidigare samverkansprojektet Den hälsosamma arbetsplatsen.

BILD: MARTIN SÖRBO

CATHARINA ISBERG
Ansvarig för biblioteksverksamhet

BILD: PRIVAT

MAGNUS LINDÉN
Docent i psykologi

MIK-JAM FÖR EN BÄTTRE VÄRLD

Att tillsammans spåna fram idéer för hur biblioteken kan jobba mot ett hållbart samhälle, det var tanken bakom det digitala MIK-jammet i regi av Region Sörmland. De två heldagarna i januari ledde till flera konkreta idéer och inspiration att arbeta vidare.

TEXT: EVELINA WESTERGREN | BILD: PRIVAT

Det var Kungliga biblioteket, KB, som gav Biblioteksutveckling Sörmland uppdraget med fokus på bibliotekens lärande kring Agenda 2030 och de globala målen för hållbar utveckling.

– Det var ett ganska brett uppdrag, så vi provade många olika infallsvinklar på hur vi skulle ta oss an det, säger Victoria Lagerkvist, som tillsammans med kollegan Malin Klintholm på Biblioteksutveckling Sörmland, ansvarar för uppdraget.

Digitalt jam

Med Agenda 2030, biblioteken och medie- och informationskunnighet, det vill säga MIK-frågorna i fokus, började Malin och Victoria att mejsla fram en plan. De hade tidigare arbetat med metodiken i MIK-jam, som bygger på ett stort användardeltagande, att man aktivt testar

idéer och kommer framåt på kort tid.

– Så efter lite omvärldsbevakning och fundering, landade vi i tanken, »vad händer om vi har ett digitalt MIK-jam som har fokus på Agenda 2030?«, säger Victoria.

– Unesco lyfter också MIK som ett verktyg för en öppen och hållbar utveckling, så det går också hand i handske med det vi tänkte, att tänka nytt, tänka tillsammans, tänka innovativt, säger Malin.

Stort intresse

Därefter tog de fram fyra teman att fokusera på under MIK-jammet, design för delaktighet på Internet, kommunikation för en hållbar värld, öppna data i en hållbar stad, och biblioteken i en cirkulär ekonomi. Intresset för arrangemanget var stort. Runt femtiotalet anmälningar från

hela Sverige kom in till de 25 platserna som fanns.

Under två dagar i januari träffades deltagarna digitalt och arbetade intensivt med sina teman. Inspiratörer med erfarenhet av respektive område, kom dessutom in och stöttade deltagarna i mitten av processen.

Flera konkreta idéer och projekt skapades under de intensiva dagarna. Att starta minibibliotek med utgångspunkt från Agenda 2030, att jobba med öppna data genom Wikipedia, och ungdomsprojektet Klimatkontakten är några av förslagen. Men det som Malin Klintholm och Victoria Lagerkvist har slagits mest av är ändå hur mycket som kan åstadkommas under ett MIK-jam.

– Man hinner få till en idé och en prototyp på ganska kort tid. Vi träffades un-

der två dagar med någon vecka emellan och arbetade ganska intensivt. Det tycker jag ändå visar på potentialen, att man får gjort mycket med den här metodiken.

– Ja, området är definitivt inte uttömt, det här blev en start som vi sedan har byggt på, säger Malin, och berättar att de efter MIK-jammet följt upp varje tema med en pod.

Bygger vidare

De ska också göra kurser till Digiteket på samma områden, och hoppas att poddarna och kurserna kan bli som en uppföljning av MIK-jammet, och att de tillsammans kan inspirera till att fortsätta arbeta med hållbarhetsfrågor.

– Förhoppningen är ju att vi som bibliotek eller offentlig verksamhet ska kunna bidra ännu mer till att vi når Agenda 2030. Och att skapa förutsättningar för ett jämlikt samhälle där alla människor kan vara delaktiga, säger Victoria. ■

FAKTA

Agenda 2030 och de globala målen är en utvecklingsplan för att ställa om till ett samhälle som är hållbart för människor, klimatet och miljön, och välbefinnandet. Den innehåller olika mål och delmål som alla fokuserar på ekonomisk, social och miljömässig hållbarhet.

De globala målen för hållbar utveckling har tagits fram av FN och antogs 2015. Ansvaret för att driva frågorna ligger på varje lands regering, men alla medborgare, civilsamhället, offentliga institutioner såväl som privata aktörer är viktiga för att nå ett hållbart samhälle.

Källa: regeringen.se, fn.se

Läs mer om MIK-jam som metod och resultatet av MIK-jammet på mikjam.se.

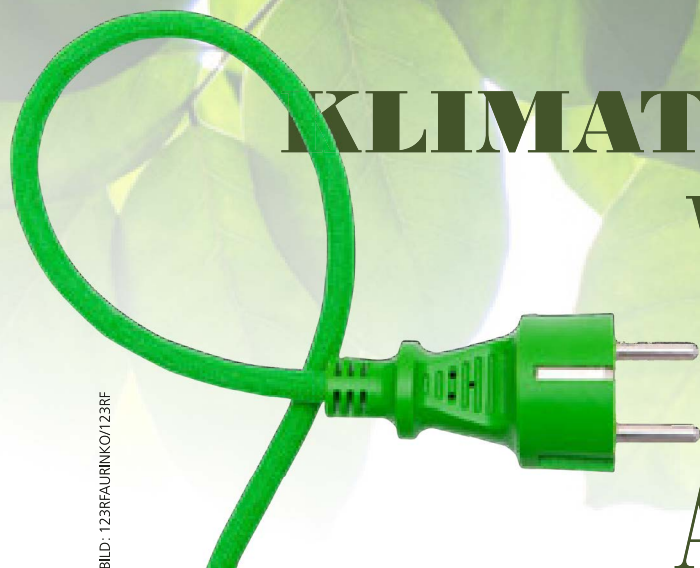

BILD: 123RF/RAURINKO/123RF

KLIMATKONTAKTEN VILL GE UNGA EN CHANS ATT PÅVERKA

Hur ska skolmåltiderna i Kungsbacka se ut i framtiden? Det är vad det första delprojektet i Klimatkontakten ska handla om, en projektidé som togs fram under ett digitalt MIK-jam.

TEXT: EVELINA WESTERGREN

Mia Persson Willén, barn- och ungdomsbibliotekarie på biblioteken i Kungsbacka, var en av deltagarna på MIK-jammet med fokus på Agenda 2030.

– Det sker väldigt många utvecklingsprojekt och det ligger i allas intresse och uppdrag att få med de ungas röst. Biblioteken kan vara en länk till ungdomar som vill engagera sig, säger hon när hon berättar hur idén om Klimatkontakten växte fram under jammet.

Paraplybegrepp

Tillsammans med sin kollega Sara Britta Jadelius, driver hon projektet på biblioteken i Kungsbacka. Klimatkontakten är tänkt att fungera som ett paraplybegrepp för att rymma olika initiativ med fokus på att engagera ungdomar i hållbarhetsfrågor. I Kungsbacka har biblioteket undersökt vad som är på gång i kommunen, hittat lämpliga samarbetspartner i förvaltningen för service, och engagerar nu unga för att arbeta med Hållbara måltider. Där ska ungdomarna få lära sig mer om, och vara med att utveckla, skolmåltiderna i kommunen. Projektet löper sedan året ut, och därefter är det tänkt att deltagarna ska utvärdera och berätta om sin medverkan för andra ungdomar.

– Man kan visa upp i biblioteken, eller berätta i sina skolor för andra jämnåriga, att det går att delta och påverka. Vi från vårt håll kan också sprida i våra kanaler hur man kan få in ungdomsperspektivet i olika projekt. Sedan är också tanken att vi ska samla en slags projektbank, där man kan låna idéer och inspiration, för vi är inte bara en kommun som deltar.

– Förhoppningsvis kommer det att rulla på att vi jobbar terminsvis på det sättet. Till våren kanske det kommer att handla om biologisk mångfald, eller något annat, det vet vi inte än, men det kan vara många olika saker.

Stärka unga

Klimatkontakten riktar sig till ungdomar från mellanstadiet till gymnasiet och projektet har också en demokratisk aspekt, säger Mia.

– Ur mitt perspektiv som demokratiutvecklande bibliotekarie så är ju målet att stärka ungas möjlighet att kunna påverka deras direkta vardag. Få inflytande på riktigt och bli tagna på allvar.

– Det kanske också gör att man blir taggad att i andra sammanhang våga ta plats och bidra, vilket gynnar det demokratiska samhället på sikt, säger hon.

Digitalt lärcenter

Biblioteken i Kungsbacka jobbar även med delaktighet och engagemang utefter ungdomars egna initiativ, genom att erbjuda tillgång till ett digitalt lärcenter. Där kan ungdomar själva komma med en idé de vill nå ut med, till exempel att göra en film eller pod, och få hjälp med att lära sig. Mia, beskriver det som den andra sidan av myntet, att hjälpa ungdomarna att själva skapa sig en plattform att kommunicera från.

– På ena sidan erbjuder vi delaktighet i en fråga, på andra sidan kan man komma mer förutsättningslöst utifrån någonting man själv brinner för och få stöttning i att komma i gång med det.

Nu hoppas hon att Klimatkontakten kan visa förvaltningar och andra offentliga aktörer, att det inte behöver vara svårt att få in barn- och ungdomsperspektivet. Att det tvärtom kan vara viktigt och givande.

– Jag hoppas också att unga ska kunna peppa unga, att de kommer tillbaka och berättar att »jag var med på det här«. I och med det kanske också bilden av biblioteken breddas. Att vi har ett demokrati-främjande uppdrag och att det är en plats även för de frågorna. ■

– Ur mitt perspektiv som demokrati-
utvecklande bibliotekarie så är ju målet
att stärka ungas möjlighet att kunna på-
verka deras direkta vardag. Få inflytan-
de på riktigt och bli tagna på allvar.

MIA PERSSON WILLÉN
Barn- och ungdomsbibliotekarie, Kungsbacka

BILD: LINNEA ÅSHEDE

MILJÖUTBILDNING UPP TILL *enskilda* BIBLIOTEKARIER

Biblioteken är en viktig resurs för att förmedla kunskap till allmänheten om klimat och miljö. Det hävdar flera internationella organisationer – men i Sverige saknas tydliga direktiv för hur arbetet ska gå till. Ofta är det upp till enskilda bibliotekarier att ta egna initiativ, visar en studentuppsats från Umeå universitet.

TEXT: PAULA ISAKSSON

Uppsatsen är skriven av Anna-Carolina Brandels och Nils Forsström som i vintras gick ut programmet i biblioteks- och informationsvetenskap vid Umeå universitet. Under utbildningen reagerade båda på att den aldrig tog upp hur biblioteken kan arbeta med miljöutbildning, det vill säga informera och tillgängliggöra kunskap om klimat och miljö till allmänheten.

– Ekologisk hållbarhet är en stor och viktig fråga som biblioteken inte bara kan släppa, så jag var ganska frustrerad över att man inte pratade om det på utbildningen, säger Anna-Carolina.

Rätt så nyligen uttalade den internationella biblioteksorganisationen IFLA att just miljöutbildning är ett av bibliotekens viktiga uppdrag. Dessutom har Unesco uttryckt att alla folkbildande resurser ska tillgängliggöra kunskap om miljö och klimat till samhällets olika grupper. Men i Sverige nämns ekologisk hållbarhet bara undantagsvis i biblioteksplanerna. I den nationella biblioteksstrategin finns det inte med överhuvudtaget.

Både positivt och negativt

Anna-Carolinas och Nils studie bygger på intervjuer med bibliotekarier på tre olika bibliotek. Huvudfrågan har varit hur de jobbar med miljöutbildning.

– De vi pratade med menade att miljöutbildning är en del av bibliotekens demokratifrämjande och folkbildande uppdrag. De såg det som nödvändigt att människor får ta del av kunskap så att de kan göra informerade val i sin vardag och politiskt, säger Nils.

Av intervjuerna framgår också att bristen på direktiv påverkar bibliotekarierna både positivt och negativt. Å ena sidan får de möjlighet att testa sig fram och utforma aktiviteter som de själva tycker är roliga. Om det blir fel är det inte så farligt – det viktiga är att de gör något. Å andra sidan kände vissa av bibliotekarierna sig besvikna och maktlösa.

– Mycket av arbetet faller på bibliotekariens eget intresse och

initiativ, och många av frågeställningarna hos de vi intervjuade handlade om hur de ska få resurser och kunna motivera att de vill utöka den vanliga verksamheten med miljöutbildning eller integrera det som en del av biblioteksverksamheten. Att det idag inte finns någon samordning eller plan gör det otydligt i hur detta arbete ska gå till, vem som ska utföra det och vilka resurser som finns, förklarar Anna-Carolina.

Blir olika över landet

Flera av bibliotekarierna uttryckte dessutom oro för att bristen på samordning leder till att människors tillgång till kunskap om klimat och miljö blir olika över landet. Men hur kan miljöutbildning för allmänheten se ut? Jo, några hade ordnat bokcirklar eller en särskild hylla med miljö- och klimattema, medan andra hade tagit initiativ till delningsprojekt, som kläd- och leksaksbyttardagar, eller renovering av biblioteksmöbler. Två av biblioteken drev också internationella projekt med kunskapsutbyte inom klimat och miljö. Den mesta verksamheten var riktad till barn.

– Det var något som lyftes, att barnaktiviteter är ett bra sätt att komma fram till föräldrarna, säger Nils.

Saknaden av direktiv och nationell samordning för miljöutbildning resulterar i brist på tid, resurser och kompetens, det var alla intervjuade överens om. Bland annat efterfrågade de utbyte med andra som jobbar med miljöutbildning. På ett av de mindre biblioteken hade bibliotekarien på egen hand startat ett nätverk för att kunna utbyta erfarenheter med andra.

– När miljöutbildning inte finns inskrivet i utvecklingsplanerna får varje enskild bibliotekarie uppfinna hjulet på nytt, och det är svårt att få någon kontinuitet i arbetet och utvecklas. Men det är inte självklart att enskilda bibliotekarier ska göra det här arbetet, istället skulle det kanske kunna ligga på regional nivå, säger Nils.

NILS FORSSTRÖM
Rapportförfattare

ANNA-CAROLINA BRANDELS
Rapportförfattare

Sverige ligger efter

Enligt uppsatsskrivarna ligger Sverige efter andra länder – till exempel har biblioteken i Danmark, Finland och Tyskland kommit mycket längre i sitt miljö- och klimatarbete.

– Dels har det tagit väldigt lång tid i Sverige från att de första larmen kom till att man började jobba med miljö- och klimatfrågor på kommunal och statlig nivå, säger Nils.

verksamhet eftersom de lånar ut böcker, vilket innebär att folk inte behöver köpa dem, fortsätter Anna-Carolina. Men biblio-

tekarier arbetar också mycket med information, det är där som kompetensen finns. Fast det är kanske lätt att glömma bort.

Nu hoppas båda att någon annan ska ta vid och titta mer på vad det finns för metoder för miljöutbildning på biblioteken i Sverige.

– Vi tycker att det finns behov av att prata om det här på en högre nivå. Är det här något som biblioteken ska syssla med? I så fall hur och vem ska göra det? Hela bibliotekskåren behöver ett kunskapshöjande i hur man kan integrera det här arbetet i verksamheten. ■

FAKTA

Studien Miljöutbildning på biblioteken bygger på intervjuer med fem bibliotekarier på tre olika bibliotek. Rapportförfattare är Anna-Carolina Brandels och Nils Forsström som gick ut programmet i biblioteks- och informationsvetenskap vid Umeå universitet 2022.

Klimatsamarbete I BOKBRANSCHEN

Stora delar av den svenska bokbranschen samarbetar i projektet Bokbranschens klimatinitiativ med det gemensamma målet att kartlägga och minska branschens klimatavtryck.

TEXT: HELEN ANDERSSON | BILD: CAROLINE ANDERSSON

Bakom initiativet står Förläggareföreningen som förra året började fundera på var bokbranschen befinner sig i klimatfrågan, och hur de skulle kunna bidra.

– Vi vet att några av våra medlemmar har kommit riktigt långt i sitt klimatarbete, andra inte lika långt. Tanken är att vi som branschorganisation ska göra nytta genom att samla de olika förlagen och försöka utnyttja den kompetens som finns och sprida den så den kommer andra till del, säger Jesper Monthán, ordförande i Förläggareföreningen.

Hela kedjan

Men det är inte bara förlagens klimatarbete som ska identifieras. Projektet vill beskriva hela bokbranschens klimatavtryck från förlag till tryck, distribution och återförsäljare, oavsett vilken väg boken tar fram till läsaren. Därför ingår, förutom Förläggareföreningen, också Bokhandlareföreningen, Bokusgruppen, Adlibris, Storytel, Bookbeat och Nextory i det gemensamma branschinitiativet.

– Man måste koppla ihop hela flödet och det är viktigt att säga att bokbranschen och böcker i sig inte är en särskilt smutsig produkt. Det är framförallt tryckeriprocessen som har klimatpåverkan med val av papper och stor energiförbrukning, därefter kommer distribution och lager. Så i jämförelse med andra branscher är bokbranschens klimatpåverkan förhållandevis liten. Vilket inte är skäl för att man inte ska anstränga sig och göra så gott man kan, säger Jesper.

Rapport

Projektets målsättning med att identifiera, inspirera och skapa gemensamma mål, kommer i ett första skede att mynna ut i en rapport som ska presenteras på Bokmässan i Göteborg i september. Vad rapporten ska heta är när den här texten skrivs inte klart, men Jespers förhoppning är att rapporten ska sprida och öka medvetenhet och kompetens i arbetet med klimatfrågan inom hela bokbranschen.

– För att komma någonstans med miljöfrågan behöver man samverka och lära av varandra. Landet vi bor i har ju fattat beslut om att vi ska vara klimatneutrala 2045, och det finns väl inget skäl att ha en blygsammare ambition än så. Den svenska bokbranschen måste ju minst klara av det. Och då behöver man anstränga sig en del. ■

INGEN SJÄLVKLAR MILJÖVINST MED E-BÖCKER

År 2009 presenterade två forskare på Kungliga Tekniska Högskolan, KTH, en studie där de bland annat konstaterade att man måste läsa minst 33 böcker under en läsplattas livslängd för att den ska löna sig ur klimatsynpunkt. Rapporten Pappersbok och elektronisk bok på läsplatta – en jämförande miljöbedömning, har några år på nacken och frågan är om resultatet är det samma idag, eller om utvecklingen av elektroniska apparater har gett oss skäl att överge pappersboken.

TEXT: HELÉN ANDERSSON | BILD: KTH

BILD: TASHKA2000/123RF

– Om man jämför e-böcker med fysiska böcker så ligger den största delen av klimatpåverkan i produktionen av boken eller den läsare man valt.

GÖRAN FINNVEDEN
Professor i miljöstrategisk analys, KTH

Noll27 kontaktade Göran Finnveden, professor i miljöstrategisk analys på KTH, som efter att ha sökt bland senare publikationer runt om i världen, konstaterar att resultatet håller sig rätt bra.

– Om man jämför e-böcker med fysiska böcker så ligger den största delen av klimatpåverkan i produktionen av boken eller den läsare man valt. Vilket i sin tur innebär att ju mer man använder den elektroniska produkten, eller läser den fysiska boken, desto mindre klimatpåverkan blir det per gång. Vilket gör biblioteken till en lysande idé där folk läser böckerna flera gånger, eller att en läsplatta lånas ut flera gånger.

Jämför man klimatpåverkan mellan olika elektroniska läsare så är den lägre från en flitig e-boksläsare än från en surfplatta. Det, säger Göran Finnveden, beror delvis på att en läsplatta har mindre elektronik i sig och att den har annan bakgrundsbelysning. Å andra sidan, menar han, används en surfplatta till mycket annat också.

– Vill man klimatoptimera sitt läsande är det kanske inte så smart att köpa en ny läsplatta om man redan har en i-Pad. Så sammantaget är jämförelsen mellan fysiska böcker och elektroniska

böcker rätt mycket beroende av vilka antaganden man gör av hur många gånger man läser en bok, hur ofta man använder sin läsare och om man också ska komma ihåg att böcker generellt är bra grejer med en ganska låg klimatpåverkan om man jämför.

Från nisch till mainstream

Just nu är Göran Finnveden chef för ett forskningsprojekt på KTH som heter Mistra Hållbar konsumtion. Projektet vill stimulera en övergång till mer hållbar konsumtion i Sverige och målet är att bidra genom ökad kunskap om hur hållbar konsumtion kan praktiseras. Under rubriken Från nisch till mainstream, tittar de bland annat på vad människor faktiskt gör som är hållbart och hur man ska få fler människor att ägna sig åt det.

– Vi har bland annat tittat på politiska styrmedel och vilken acceptans det finns för dessa. Om man till exempel säger att skattepengar explicit ska gå till att gynna klimatet, som att flygskatten går till att gynna klimatvänligt flygande genom att investera i förnybara bränslen, då ökar acceptansen. Och det är intressant för det betyder att man kanske behöver vara

lite nytänkande och kreativ på hur man utformar styrmedel.

– Vi har också tittat på att om man skulle välja ett mer hållbart beteende när det gäller matkonsumtion, semesterresande och möbelinköp så skulle en genomsnittlig svensk familj kunna minska sin klimatpåverkan med 40 procent. Här och nu. Det kräver inga investeringar, inga långsiktiga förändringar och det blir inte dyrare. Det handlar om att ändra våra beteenden.

Om du överför detta till biblioteken, vad tycker du är viktigt för dem att tänka på för en hållbar framtid?

– Dels själva byggnaderna, att tänka på att de har så låg klimatpåverkan som möjligt. Sedan läget, att det finns möjligheter att ta sig dit på bra sätt. Schyssta parkeringsmöjligheter för cyklar eller att det finns kollektivtrafik.

– En roll biblioteken kan ha är när det gäller allmänbildning kring miljö, klimat- och hållbarhetsfrågor. Indirekt klimatpåverkan genom tillgång till kunskap. Sedan är hela idén med bibliotek väldigt bra, att ju mer man använder grejerna desto bättre, ju fler som läser en bok desto bättre. Bibliotek är en lysande idé som man ska hålla fast vid. ■

CENTRUM FÖR *hållbarhet* OCH *sunda* MATERIAL

Att hållbara material som fungerat i decennier fortfarande är de bästa, är utgångspunkt för verksamheten på Sveriges enda regionalt finansierade center för byggnadsvård, Slöjd & Byggnadsvård på Nääs i Floda.

TEXT OCH BILD: HELÉN ANDERSSON

Mycket tack vare radio- och TV-program som Det sitter i väggarna och Husdrömmar, har intresset för byggnadsvård fullkomligt exploderat och sedan 1990-talet har det varit en stadig kurva uppåt av besökare på Nääs som vill renovera och bygga hållbart.

– Vi pratar om Ulla Skoog-effekten, skrattar Ulrika Lindh, byggnadsantikvarie och platsansvarig på Slöjd & Byggnadsvård på Nääs.

Vi har slagit oss ner i centrets bibliotek och Ulrika berättar att hon just avslutat ett samtal med ett par som ville ha rådgivning om hur de ska tänka kring sin lite speciella husgrund. Sådana här personliga rådgivningstillfällen är populära och centret har flera hundra bokade samtal varje år som handlar om både arkitektur, byggnadsteknik och materialval. Genom åren, säger Ulrika, har karaktären på frågor dock förändrats, och den vanligaste frågan just nu handlar om fukt och fuktskador.

– När vi började här på 1990-talet var frågorna enkla och handlade mycket om att bevara vackra arkitekturdetaljer. I dag är frågorna mer komplicerade och handlar mycket om klimatförändringar, regn och energi.

Cirkulär ekonomi

Byggnadsvård handlar om att använda det Ulrika kallar sunda material. Material som går att återanvända och renovera. Men också att man använder lokalproducerat material och material som finns nära till hands av förklarliga skäl. Något som, menar Ulrika, ligger i tiden.

– Vi blev väldigt influerade av trenden med lokalproducerad mat och började beskriva byggnadsvård på samma sätt, att vi använder lokalproducerat material och bygger med traditionella metoder och tekniker. Något man ser i hela världen och som egentligen är ganska självklart.

Allt detta har lett fram till att de på centret nu pratar om att hela byggnadsvårdsbegreppet ingår i en cirkulär ekonomi. Att genom att varsamt renovera och underhålla en byggnad och använda lokala hantverkare som kan tekniken och platsens förutsättningar, också stimulera den lokala ekonomin.

– Det är där vi befinner oss idag, mitt i ett hållbarhetsspår. Och vi tycker att hela samhället har något att lära sig av byggnadsvård för att det är så cirkulärt.

Unikt bibliotek

Centrets grundprincip är att de jobbar med folkbildning. Genom en bred kursverksamhet, utställningar, butik och ett unikt bibliotek vill de ge invånarna både inspiration och kunskap så att de varsam kan renovera och bevara sina hus. Biblioteket är ett referensbibliotek, även om det mesta går att låna som fjärrlån via folkbiblioteken, och flera av böckerna finns bara här och på Kungliga biblioteket.

– Nu kan man ju hitta mycket via internet, men det som står i de gamla böckerna finns ju inte där. Vi har dessutom en hel del gamla varukataloger där man kan se vad ett material innehåller, och vi är ganska ensamma om att ha en avdelning om hållbart byggande, säger Ulrika och visar längs hyllorna hur böckerna är kata-

Genom en bred kursverksamhet, utställningar, butik och ett unikt bibliotek vill de ge invånarna både inspiration och kunskap så att de varsamt kan renovera och bevara sina hus.

ULRIKA LINDH
Byggnadsantikvarie, platsansvarig Slöjd & Byggnadsvård Näås

logiserade med detaljerade underrubriker för att det ska vara lätt att hitta.

Verktyg

En annan viktig del av centrets verksamhet är den butik som dominerar lokalerna med sin doft av tjära. Här finns redskap och material för den händige, men inte

hammare och spik utan material som lera, kalk, isolering, verktyg, linoljor och tapetprover.

– Butiken är ingen presentbutik och vi konkurrerar inte med bygghandeln. Vi är en fackhandel och kommer man hit och vill ha råd om linoljefärgen man köpt, då får man det. Så butiken har blivit en

stor och viktig del av vår verksamhet, säger Ulrika. Och, fortsätter hon, vill man inte investera i egna verktyg har vi några vi hyr ut, bland annat kittlampor och stiftpistoler.

– För oss är det självklart att vi har jättemycket att lära av den gamla kunskap som finns. ■

MED MÄNSKLIGA RÄTTIGHETER SOM EN RÖD TRÅD

ULRIKA FREIJ

Redan i unga år började Ulrika Freij intressera sig för mänskliga rättigheter och det har följt henne som en röd tråd genom livet. Nyligen tillträdde hon som bibliotekschef i barndomsstaden Nyköping, efter tio år på Svenska FN-förbundet där hon bland annat ansvarade för att stärka engagemanget hos landets kommuner och regioner i Agenda 2030. Nu ska hon få vara en del av lokalsamhällets utveckling, något som hon har längtat efter.

TEXT OCH BILD: PAULA ISAKSSON

FAKTA

Svenska FN-förbundet är en folkrörelse och fristående organisation. Av FNs medlemsländer har cirka hundra egna FN-förbund. Deras arbete vilar på FNs så kallade tre pelare:

1. Fred, säkerhet och nedrustning.
2. Hållbar utveckling och fattigdomsbekämpning.
3. Mänskliga rättigheter och demokrati. I Sverige finns också flera lokalföreningar.

Det har precis gått två veckor sedan Ulrika Freij började som enhetschef på Nyköpings stadsbibliotek. Hon möter upp vid sceningången, eftersom huvudentrén är avstängd. Det golv som hon trampade på som barn ska bytas ut och under tiden håller biblioteket till i tillfälliga lokaler, i en annan del av kulturhuset.

De här första dagarna har den mesta tiden gått åt till att träffa alla medarbetare. Allt känns nytt och det är mycket att sätta sig in i, berättar Ulrika på vägen uppför trapporna till sitt nya kontor.

– Jag börjar lära mig saker lite smått och dagarna är fulla med små segrar för att jag hela tiden löser saker, »oj, nu kom jag in i systemet«, »nu funkar telefonen«, »nu förstår jag vem som gör vad«. Men det är lätta äpplen att plocka, skrattar hon.

Hennes kontorsrum är stort och ljust med inbjudande fätöljer i rött och vitt. Härifrån ska hon leda barn- och ungdomsverksamheten, bokbussen och filialen i Stigtomta. På andra sidan väggen huserar hennes kollega som har hand om den övriga verksamheten.

På flera sätt kan man säga att Ulrika är tillbaka där allt började.

– Ja, det här är mitt barndomsbibliotek som har betytt oerhört mycket för mig. Jag hade väldigt roligt här som barn, sagogrottan fanns redan då och jag är säker på att de fina hästformade trägen på barnavdelningen stod här då också, säger hon glatt och berättar vidare att biblioteket fortsatte spela en stor roll under hennes ungdomsår.

– Här kunde jag vara vem jag ville och jag läste mycket om barns och ungdoms-

mars olika öden. Det var allvarliga, sorgliga men också spännande skildringar som fick mig att fundera över orättvisor. Jag hade ett stort engagemang för sådana frågor och biblioteket var en plats där jag kunde göda det. Det var ett fönster ut mot världen.

Åkte till Sydafrika

Engagemanget i mänskliga rättigheter har följt Ulrika som en röd tråd genom åren. I gymnasiet skakade hon liv i skolans FN-förening och blev invald i styrelsen för Nyköpings FN-förening. Hon gjorde också en resa med skolan till Sydafrika som gav stora avtryck.

Hittills under intervjun har Ulrika haft nära till skratt, men när hon ska berätta om resan blir hon allvarlig.

– Vi fick se väldigt fattiga och utsatta miljöer, och att få lära känna och prata med människor i andra delar av världen skapade band som jag annars aldrig skulle ha fått. Resan fick mig att reflektera över och inse att segregation och orättvisor även fanns i min närhet. Det är inte något som man behöver resa över hela världen för att hitta.

Under de två veckorna i Sydafrika fick Ulrika kontakt med en organisation för socialt arbete. Så efter gymnasiet åkte hon tillbaka och arbetade som volontär i ett halvår. Främst var hon en extra resurs på ett hem för både föräldralösa barn och barn som hade utsatts för sexuellt våld, eller andra traumatiserande händelser. Egentligen var det en miljö som hade krävt kvalificerad hjälp, menar Ulrika. Men någon sådan fanns inte.

– Det var oerhört tufft att vara där som

volontär, men det gick bra för mig ändå. Fast efteråt har jag tänkt mycket kring volontärturism, att jag ska få uppleva och lära mig saker på någon annans bekostnad. Det blir ju väldigt knepigt att komma dit och jobba med barn och sedan lämna dem.

Hon packade också matlådor som hon levererade till familjer på landsbygden.

– Vi lärde även ut datorkunskap och hjälpte folk med utskriften, sådant som vi gör här på biblioteket.

Glokala Sverige

Att hon flera år senare, efter att ha läst globala studier på Göteborgs universitet, skulle hamna på Svenska FN-förbundet med ledaruppdrag känns inte alls konstigt. Över ett glas vatten berättar hon om åren där och hur hon gick från att vara ungdomssekreterare till chef för verksamhetsutvecklingen. Däremellan ledde hon projektet Glokala Sverige – en Sida-finansierad utbildningsinsats som ska stärka engagemanget hos kommuner och regioner för Agenda 2030. I dagsläget har fler än hälften av landets kommuner och nästan alla regioner gått utbildningen och genomför olika hållbarhetsprojekt.

– Det var hur stor anstormning som helst redan från start med politiker och tjänstepersoner som ville lära sig om Agenda 2030. Så det har blivit en jättegrej, säger Ulrika nöjt.

I sin nya roll som bibliotekschef kommer Ulrika kunna fortsätta sitt arbete för hållbarhet, fast på ett annat sätt.

– Biblioteket är en naturlig plats för hållbarhet. Verksamheten är ju redan cirkulär med fokus på återbruk och del-

– Vi fick se väldigt fattiga och utsatta miljöer, och att få lära känna och prata med människor i andra delar av världen skapade band som jag annars aldrig skulle ha fått. Resan fick mig att reflektera över och inse att segregation och orättvisor även fanns i min närhet. Det är inte något som man behöver resa över hela världen för att hitta.

ningsekonomi, och det går att utveckla ännu mer. Hållbarhet handlar också om att tillgodose människors rättigheter och skapa möjligheter, att vi ska vara en tillgänglig och trygg plats där man bara får vara, säger hon och fortsätter:

– Vårt uppdrag blir att vara mer utåtriktade och göra olika insatser i Nyköping. Biblioteket ligger ju mitt i stan och det är kanske inte naturligt för alla att komma hit.

Kompetensen finns här

Under sina första sex år på Svenska FN-förbundets kansli bodde Ulrika och hennes man i Stockholm. År 2018 bestämde de

sig för att flytta tillbaka till Nyköping vilket innebar ett nästan dagligt pendlande till huvudstaden fram till idag. Nu har Ulrika fått betydligt närmare till jobbet. Men det var inte huvudanledningen till att hon slutade på FN-förbundet.

– Jag trivdes jättebra men samtidigt växte det fram en längtan efter att få vara en del av lokalsamhällets utveckling, det som jag själv lever och verkar i.

När du var här på biblioteket som barn, trodde du någonsin att du skulle komma tillbaka som chef?

– Nej, och jag trodde det knappt heller när jag skickade in ansökan. Jag hade ju

inte riktigt den profil som efterfrågades och ingen erfarenhet av bibliotek. Men den kompetensen finns ju redan här och jag hoppas att mina erfarenheter kan komplettera verksamheten.

På lunchen guidar Ulrika hemtamt till ett av de bättre matställen i stan. Strax före två ska hon vara tillbaka för att ha ännu ett möte med nya kollegor.

– Jag har verkligen känt mig glad de här första dagarna för det är en väldigt välkomnande och inkluderande miljö på biblioteket. Det känns roligt att introduceras, men också att få sätta igång och jobba direkt. Det är ju det som jag är här för! ■

NAMN: Ulrika Freij

ÅLDER: 34 år

BOR: I radhus centralt i Nyköping

FAMILJ: Maken Simon, sonen Boris som är två år och hunden Tage, en shiba.

GÖR: Enhetschef på Nyköpings stadsbibliotek sedan 10 augusti. Innan dess var hon chef för verksamhetsutveckling på Svenska FN-förbundet.

OVÄNTAD TALANG: Har gått en yrkesförberedande deltidstudium i musik och sjunger jazz.

VAD GÖR DU PÅ FRITIDEN: Jag är mycket ute och går i skogen med hunden och hänger med på tvååringens äventyr.

VAD LÄSER DU JUST NU: Jan Eliassons memoarer. Vad nästa bok blir vet jag inte, men jag vill bli omskakad och berörd när jag läser. Jag räknar med att jag kommer få bra tips på böcker av mina nya kollegor.

Gott & blandat

Du vet väl att du kan läsa noll27 på webben? På noll27.se finns senaste numret, alla tidigare nummer och fler artiklar.

VÄSTSVENSK FÖRFATTARDAG

Med förhoppning om att inspirera till fler litterära arrangemang i Västra Götalandsregionen, arrangerar Förvaltningen för kulturutveckling i höst en heldag med litteraturen i centrum. En rad aktuella västsvenska författare inom både barn- och vuxenlitteratur, skön- och facklitteratur, översättare och serieskapare medverkar. Dagen vänder sig till alla arrangörer av litterära program och förutom författarpresentationer och författarspeeddating, bjuder dagen på information av aktuella stödsystem och bokbord.

–Vi hoppas att detta ska bli en ny mötesplats för både arrangörer och utövare med möjlighet att på nära håll bekanta sig med den västsvenska litterära mångfalden, säger Therese Ytter, konsulent litteratur, Västra Götalandsregionen.

Tid och plats: torsdag 13 oktober, Palladium i Alingsås

HÖGLÄSNING I FOKUS I GEMENSAM SATSNING

Kulturrådet och Skolverket gör en gemensam insats för att uppmuntra till mer högläsning i förskolan, det berättas i ett pressmeddelande från Kulturrådet.

I slutet av augusti fick samtliga förskolor i landet ta emot inspirationsmaterialet *Läs tillsammans! På förskolan, biblioteket och i hemmet*. Materialet har tagits fram gemensamt av Kulturrådet och Skolverket och handlar om högläsning och samtal om text och bild. Här finns konkreta förslag och tips på hur man kan utveckla arbetet med läsning på förskolor.

–Vår förhoppning är att materialet inspirerar till nya sätt att arbeta med högläsning på förskolorna runt om i landet. Vi vill stimulera de yngre barnens språkutveckling och väcka nyfikenhet för de möjligheter som litteraturen erbjuder, säger Tammi Gustafsson Nadel, undervisningsråd på Skolverket.

Här kan du läsa e-böcker på meänkieli

Kungliga bibliotekets app Bläddra har utökats med nytt material. Nu finns även e-böcker på meänkieli, det skriver KB på sin hemsida. Hittills finns runt 40 boktitlar att läsa på meänkieli i Bläddra, men utbudet kommer att utökas efterhand.

I KBs app Bläddra finns litteratur på de nationella minoritetsspråken. Appen är gratis och kan laddas ner och användas av alla. Här hittar du även böcker på samiska och romani chib och målet är att det på sikt också ska finnas litteratur på finska och jiddisch.

SKRIVARGRUPP FÖR PERSONER MED

INTELLEKTUELL FUNKTIONSvariation GER UT NOVELLSAMLING

En skrivargrupp på Kulturcentrum Skåne i Lund har under flera år arbetat med hur berättelser kan bli text. Det har resulterat i en novellsamling, det skriver Myndigheten för tillgängliga medier i ett pressmeddelande.

Skrivargruppen består av personer med intellektuell och kognitiv funktionsvariation och Malin Andersson är en av författarna.

– Jag är fundersam och har vild fantasi. När jag skriver tar tankarna form, berättar hon om sin skrivprocess.

Sju författare står bakom den lättlästa novellsamlingen *Minnen och fantasier*, som ges ut av LL-förlaget.

noll27

Vill du ha noll27?

Du kan få noll27 hem i brevlådan eller till din arbetsplats. Beställ en kostnadsfri prenumeration på prenumeration@noll27.se

Nästa nummer

Läsning för alla och kommer den 12 december 2022.

Hanna Olvenmark är dietisten som vill laga billig, god mat som är snäll mot miljön. Hon driver instagramkontot Portioner under tian och har skrivit tre böcker med fokus på billig och god mat.

Här skriver hon om sitt bibliotek som en hållbar oas och en given plats mot ett grönare samhälle..

Om jag hade ett bibliotek...

»Hanna, du kan inte springa till biblioteket så fort det blir jobbigt«.

Så sa faktiskt en terapeut till mig en gång. Jag hade suttit i terapifåtöljen ett tag och som en gör i terapi, berättat om det som funkar bra i ens i liv, det som funkar dåligt och det som inte funkar alls. Jag hade öppnat upp mig om att en av mina tillflykter när livet känns skit är att gå till biblioteket.

Jag höll med terapeuten. Det är inte en hållbar strategi att fly från problem. Men att få en paus från dem, det kan väl inte vara för fel? Hinna landa, tänka efter. Dra händerna längs bokryggarna och få lite kontakt igen med något annat än sitt eget surr i hjärnan? Jag tyckte inte att mitt sätt att hantera problemen var för dåliga egentligen. Det finns ju långt värre flyktbeteenden som att ta till alkohol eller droger tänkte jag. Att fly till biblioteket påverkade inte ens min ekonomi negativt.

Jag har alltid älskat bibliotek. Jag tror att många kan vittna om att den dagen en blir läskunnig, då är det som att en helt ny värld öppnar sig. Världar. Det är oändligt vad som kan upptäckas! Så var det verkligen för mig och jag minns när jag fick mitt första lånekort när jag började lågstadiet. Jag hade nära till biblioteket och var ofta där. Spenderade timmar. Lånade allt som jag blev sugen på och tog med hem, det är ju det som är lyxens lyx med biblioteken, en måste inte ens bestämma sig där och då vad en vill läsa. Utan kan lugnt bära hem allt som faller

en i smaken och sen fortsätta fundera hemma. Tid att välja.

En annan plats som har samma effekt på mig som bibliotek är att befinna mig i naturen. Pulsen sänks. Kroppen slappnar av. Det är enklare att tänka en tanke i taget. Att vara i naturen är något vi rekommenderas att vara ännu mer, och jag tror inte att någon terapeut hade sagt att det var en dålig strategi att finna avkoppling, reflektion och eftertanke i skogen. Ur hållbarhetsskäl finns det också flera anledningar att vara i naturen, bland annat för att vi blir mer måna om att ta hand om det vi bryr oss om.

Jag tycker redan att bibliotek idag är fantastiska platser men om jag hade ett bibliotek så skulle jag vilja skapa ännu mer av kontakten med naturen i biblioteksmiljö. Det pratas mycket om att få in naturen mer i städerna, att skapa små gröna oaser i staden. Biblioteket kan idag redan ses som en viktig hållbar oas där normen inte är att äga utan att låna, en mötesplats där alla är välkomna och som främjar utveckling på så många sätt. Biblioteket är den givna platsen att fortsätta utvecklingen till ett grönare samhälle, och då ta fasta på just det gröna. Det skulle kunna finnas platser för odling som i första hand kanske inte har som syfte att generera mat till en hel stad utan mer fungerar som en plats för medborgare att få kontakt med jorden och naturen.

BILD: ULRIKA POUSETTE

Det som odlas skulle självklart kunna säljas i det närliggande caféet, mer närproducerat går det ju knappast att komma. Eller tänk dig att du går in i en del av biblioteket som är ett växthus. Det gröna, klorofyllet riktigt omsluter rummet och här kan du sätta dig ner och läsa. Eller bara sitta där.

Så i mitt bibliotek skulle jag alltså göra tvärtemot vad min terapeut rådde mig, och skapa mer av en hållbar oas för medborgare att fly till. Ännu oftare.

Hanna Olvenmark

PORTO
BETALT

AVSÄNDARE:
Förvaltningen för kulturutveckling
Vänerparken 13
462 35 Vänersborg

Innehåll	
Litteraturen tar plats	4
i Göteborgs stadsutveckling	4
IFLA och	6
det globala miljöarbetet	6
Samma utmaningar	7
Miljömedvetna bibliotek	8
Helsingborg satsar på välmående	12
och trygga medarbetare	12
MIK-Jam	14
för en bättre värld	14
Klimatkontakten	16
vill ge unga	16
en chans	16
att påverka	16
Miljöutbildning	18
upp till enskilda	18
bibliotekarier	18
Klimatsamarbete	20
i bokbranschen	20
Ingen självklar	
miljövinst med e-böcker	22
Centrum för hållbarhet	24
och sunda material	24
Med	27
mänskliga	27
rättigheter	27
som en röd tråd	27
ULRIKA FREIJ	27